Тематична рубрика: Національна економіка

УДК 338.432

Лотиш О.Я.

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії

Тернопільський національний економічний університет

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена стратегічному аналізу та оцінці сучасного стану зернової галузі України. Аналіз основних показників функціонування ринку зерна показав, що зернова галузь перебуває у стадії піднесення, показники врожайності, валового збору і експорту протягом останніх років помітно зростають. На основі регресійних моделей та рівнянь вирівнювання тренду виявлено, що до 2022 р. відбуватиметься зростання валового збору зернових за рахунок підвищення їх врожайності. Експортний потенціал зернової галузі зростає, що зумовлено ростом населення у світі, однак структура експорту змінилась: у ній стала переважати частка кукурудзи над пшеницею і ячменем. Зернова галузь є стратегічним сектором розвитку економіки України, забезпечуючи надходження валютних коштів у бюджет країни та формуючи понад 25% загального виробництва сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: зерно, зернова галузь, стратегічний аналіз зернової галузі, експорт зернових.

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЗЕРНОВОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Лотыш О.Я.

Статья посвящена стратегическому анализу и оценке современного состояния зерновой отрасли Украины. Анализ основных показателей функционирования рынка зерна показал, что зерновая отрасль находится в

стадии подъема, показатели урожайности, валового сбора и экспорта в последние годы заметно возрастают. На основе регрессионных моделей и уравнений выравнивания тренда обнаружено, что до 2022 г. увеличится валовой сбор зерновых за счет повышения их урожайности. Экспортный потенциал зерновой отрасли растет, что обусловлено ростом населения в мире, однако структура экспорта изменилась: в ней стала преобладать доля кукурузы над пшеницей и ячменем. Зерновая отрасль является стратегическим сектором развития экономики Украины, обеспечивая поступление валютных средств в бюджет страны и формируя более 25% общего производства сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: зерно, зерновая отрасль, стратегический анализ зерновой отрасли, экспорт зерновых.

STRATEGIC ANALYSIS OF THE GRAIN INDUSTRY OF UKRAINE: STATUS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Lotysh O.

The article is devoted to the strategic analysis and evaluation of the current state of the grain industry in Ukraine. The analysis of the main indicators of the functioning of the grain market showed that the grain industry is in an upturn, crop yields, gross margins and exports have increased significantly in recent years. On the basis of regression models and trend alignment equations, it is found that by 2022 the growth of the gross harvest of grain will be due to the increase of their yields. The export potential of the grain industry is growing, due to the growth of the world's population, but the structure of exports has changed: it has dominated the share of corn over wheat and barley. The grain industry is a strategic sector for the Ukrainian economy, ensuring the flow of foreign exchange into the country's budget and forming more than 25% of the total production of agricultural products.

Key words: grain, grain industry, strategic analysis of the grain industry, grain export.

Постановка проблеми. Зернова галузь України є перспективним сегментом розвитку аграрного ринку, яка має потенціал як на вітчизняному, так і світовому ринках. Визнана як стратегічною, галузь забезпечує продовольчу безпеку, добробут населення і конкурентоздатність країни. В умовах посилення глобалізації саме продукція зернової галузі є пріоритетним напрямком зовнішньої торгівлі, сприяючи зростанню валютних надходжень в бюджет країни та розвитку сільських територій. Прийнята державна «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року» визначила збільшення обсягів валової продукції сільського господарства (у порівняних цінах) – у 1,3рази, збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства на 3-4% щорічно [1]. Разом з тим, за оцінками Міністерства аграрної продукції, реалізація програми також дасть змогу знизити споживання енергоресурсів аграрною галуззю на 8-10%. За останні 7 років спостерігається позитивна тенденція у валовому зборі зернових. Загальний обсяг зернових за 2011-2017 рр. збільшився на 25%, врожайність зросла на 18 %, експорт зернових зріс на 80%, частка зернових у загальному експорті склала 17%. Такі дані свідчать про провідну роль України у забезпеченні продовольчої безпеки у світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням об’єктивної оцінки стану зернового ринку України та визначенням основних напрямів його подальшого розвитку приділена значна увага в роботах багатьох вітчизняних дослідників. Так, різні аспекти порушеної проблеми висвітлюються в роботах таких провідних учених, як В. Г. Андрійчук, О. В. Боднар, О. Г. Булавка, М. Я. Дем’яненко, В. С. Дієсперов, С. М. Кваша, М. І. Кісіль, М. Ю. Кожем’якіна, М. Ф. Кропивко, Т. В. Мацибора, Б. Й. Пасхавер, М. І. Пугачов, О. Д. Радченко, П. Т. Саблук, О. М. Шпичак та інші. Водночас потребують ґрунтовніших аналітичних досліджень сучасні стан функціонування зернової галузі та проблема стратегічних напрямів розвитку зернового сектора. Однак проблеми стратегічного аналізу зернової галузі

України, в силу певних об'єктивних причин, залишаються донині недостатньо дослідженими, що визначило актуальність та мету статті.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити об'єктивний аналіз та оцінку сучасного стану зернової галузі, визначити напрямки її стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для здійснення стратегічного аналізу і оцінки стану зернової галузі України використовують такі економічні характеристики: розмір ринку, масштаби конкуренції, темпи росту ринку, стадії життєвого циклу галузі, структуру конкуренції, число споживачів і їх фінансові можливості, темпи технологічних змін і продуктових інновацій, ступінь продуктової диференціації, величини економії на масштабі виробництва, транспортування, рівень інвестування галузі, рівень і темпи інновацій, галузева капіталоємність, середньогалузевий прибуток.

Стратегічним напрямом розвитку сільського господарства України є розвиток зернової галузі. Впродовж останніх 5 років Україна зміцнила свої позиції на міжнародному аграрному ринку і перебуває у десятці лідерів-виробників зерна. Частка зернових культур у загальному експорті України за 2017 р. склала 15%.

За останні 17 років спостерігається позитивна тенденція у валовому зборі зернових (табл. 1). Загальний обсяг зернових за 2008-2017 рр. зріс у 2,6 рази. Проведений аналіз показав, що зростання валового збору зернових відбулося, в основному, за рахунок підвищення врожайності за всіма видами зернових. Так середня врожайність зернових зросла більше як у 2 рази (з 19,4 ц/га у 2000 р. до 42,8 ц/га у 2017 р.). У розрізі окремих видів зернових врожайність пшениці у 2017 р. склала 41,1 ц/га, кукурудзи – 54,4 ц/га, ячменю – 33,1 ц/га, жита – 29,7 ц/га, вівса – 23,9 ц/га, гречки – 9,8 ц/га, рису – 50,5 ц/га.

Таблиця 1

Основні показники зернової галузі в Україні за 2000-2017 рр.*

№ зп	Показники	Роки									
		2000	**2005**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
1.	Зібрані площі, тис. га	12600	14600	14576	15321	14792	15804	14627	14398	14016	14560
2.	Урожайність, ц/га	19,4	26,0	26,9	37,0	31,2	39,9	43,7	41,1	46,1	42,8
3.	Виробництво, тис. тонн	23806	37258	38678	54704	45713	62153	63535	59782	66088	61280
4.	Імпорт, тис. тонн	1021	151	92	98	74	94	72	73	240	205
5.	Експорт, тис. тонн	1285	12519	12075	22691	22179	32515	35277	38506	43800	42190
6.	Загальна пропозиція, тис. тонн	24500	38000	39300	58338	52923	65671	69207	66898	70478	66692

*Джерело: Складено автором за даними [2], [5]

Збільшення валового виробництва зерна, в основному, впливає на зростання його експортного потенціалу, так як внутрішнє споживання країни щороку не змінюється і становить близько 29 млн тонн. Зважаючи на негативну демографічну ситуацію в Україні, що проявляється у зменшенні кількості населення, внутрішні потреби у зернових можуть зменшитись до 25 млн тонн. Якщо ж аналізувати урожай зернових в Україні у 2017 р., то він становив 61,28 млн тонн, що на 4,7 млн тонн нижче показника 2016 р. Причиною зменшення виробництва зернових стала несприятлива погода в період наливання зерна: в основному це відбилося на урожаї ячменю та кукурудзи.

Якщо аналізувати динаміку площі посівів зернових загалом за 2000-2017 рр., то вона зросла на 1940 тис. га або на 15,6%. Однак суттєві зміни відбулися у структурі посівів (рис. 1). Так, посіви кукурудзи у 2017 р. порівняно з 2000 р. зросли майже у 6,4 рази (з 3848,1 до 24668,8 тис. га), посіви пшениці – у 2,6 рази (з 10197 до 26158 тис. га). Водночас зменшились площі під ячменем на 35% (з 3689,1 до 2501,5 тис. га), житом – у 3 рази (з 517,2 до 171 тис. га). Така тенденція зумовлена зростанням попиту на світовому ринку на пшеницю і кукурудзу через зростання кількості населення і відповідно спостерігається зростання цін на ці культури.

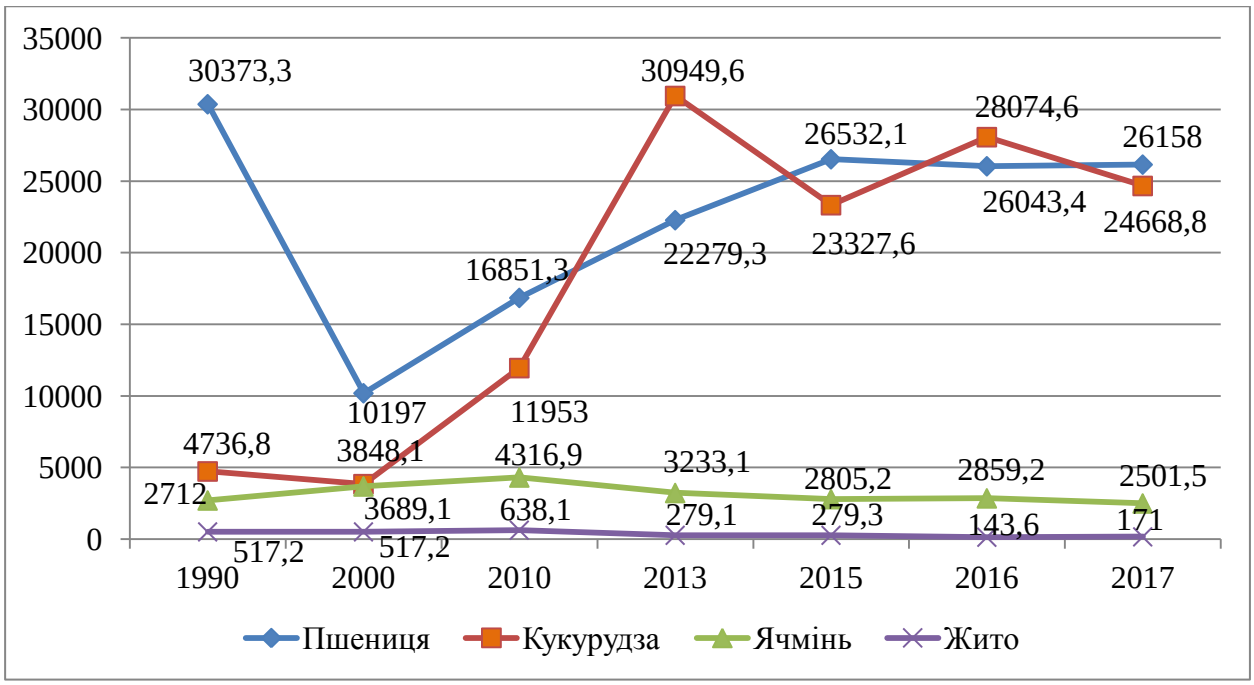

*Джерело: Складено автором за даними [5]

Рис. 1. Динаміка виробництва основних видів зернових в Україні за 1990-2017 рр.*

За 20 років середня врожайність пшениці в Україні зросла на 48%, кукурудзи – на 102%, ячменю – на 57% (рис. 2).

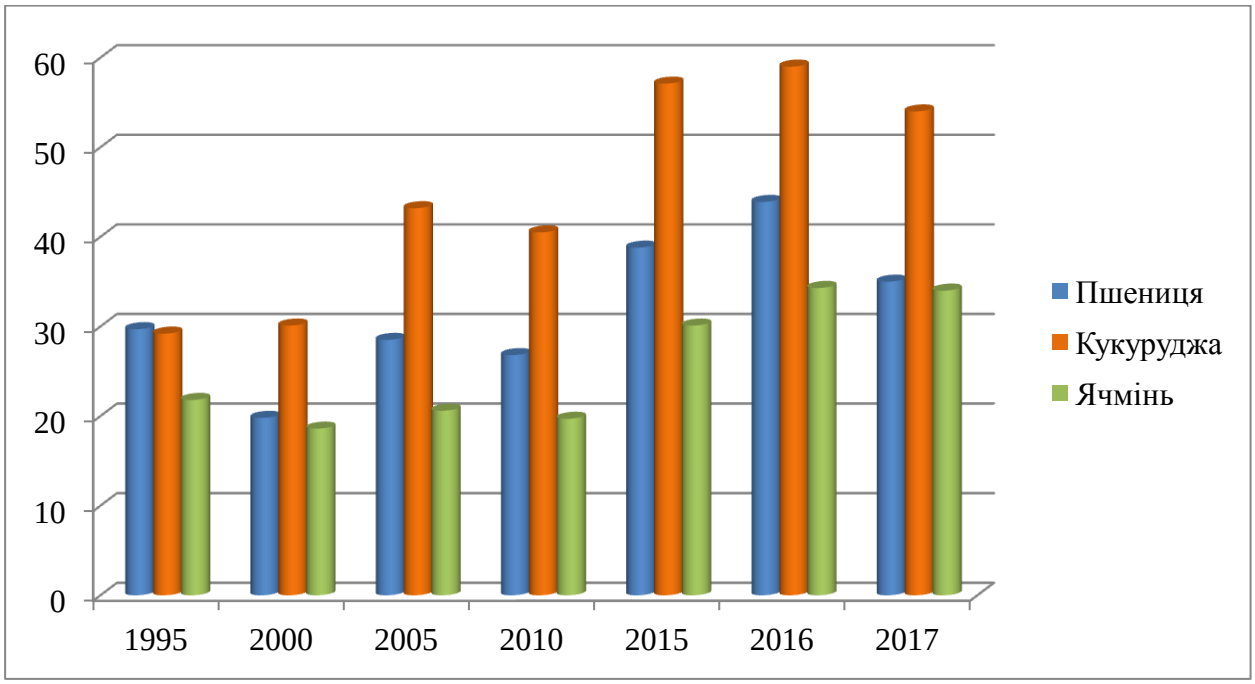

*Джерело: Складено автором за даними [5]

Рис. 2. Динаміка зростання врожайності основних зернових культур в Україні за 1995-2017 рр.(ц/га)

Темпи рекордного зростання врожайності зернових в Україні є наслідком відкриття аграрного ринку України західним технологіям і капіталу. За останні два десятиліття зникли безліч ідеологічних штампів, в

першу чергу, про «унікальність насіннєвої бази України». Ще 4-5 років тому назад була поширена думка, що імпортувати і сіяти закордонні сорти пшениці не вигідно і недоречно через різні кліматичні умови. У 2015-2016 рр. на Півночі України активно висівають німецькі та італійські сорти озимої пшениці, які в рази продуктивніші від традиційних українських сортів.

Згідно даних Інституту аграрної економіки, рентабельність у рослинництві у 2017 р. очікується на рівні 25,3%, що майже вдвічі (-43%) нижче, ніж 2016 р. Рентабельність зернових становить 20,8%. Щодо показників витрат і доходності окремих видів зернових, то витрати на виробництво пшениці зростають протягом останніх років, однак рентабельність пшениці в Україні досить непогана – 31,7% порівняно з основними країнами-виробниками цієї культури. Собівартість виробництва ячменю демонструє тенденцію до росту, що пов’язано із збільшення вартості виробничих ресурсів. Зросла рентабельність вівса – 51,0% (34,4% торік), ячменю – 39,5% (25,4% торік). Дуже зменшилась рентабельність гороху – 10,3% (минулоріч 76,8%),гречки 42,9% (проти 87%) кукурудзи на зерно – 8,3% (45,7%). Запаси зернових в Україні склали 24,23 млн тонн, тоді як у 2016 р. були 27,11 млн тонн. Запаси пшениці склали 11,62 млн тонн, ячменю – 1,98 млн тонн, кукурудзи – 9,23 млн тонн [6].

Для визначення динаміки основних показників зернової галузі нами здійснений кількісний аналіз та визначено прогноз урожайності, посівних площ і виробництва зернових до 2022 р. (рис. 3).

Умовою вимірювання показників виробництва зернових культур є розгляд загальної тенденції. Для цього використаємо метод аналітичного вирівнювання за рівнянням прямої тренду. Рівняння тренду розміру посівів зернових в Україні має вигляд $y = - 107,1x + 15244$. Відповідно до даного прогнозу середньорічне скорочення зібраних площ зернових складе 107,1 тис. га. Однак модель є не до кінця достовірною, так як коефіцієнт R^2 показує лише 22% достовірності цієї моделі.

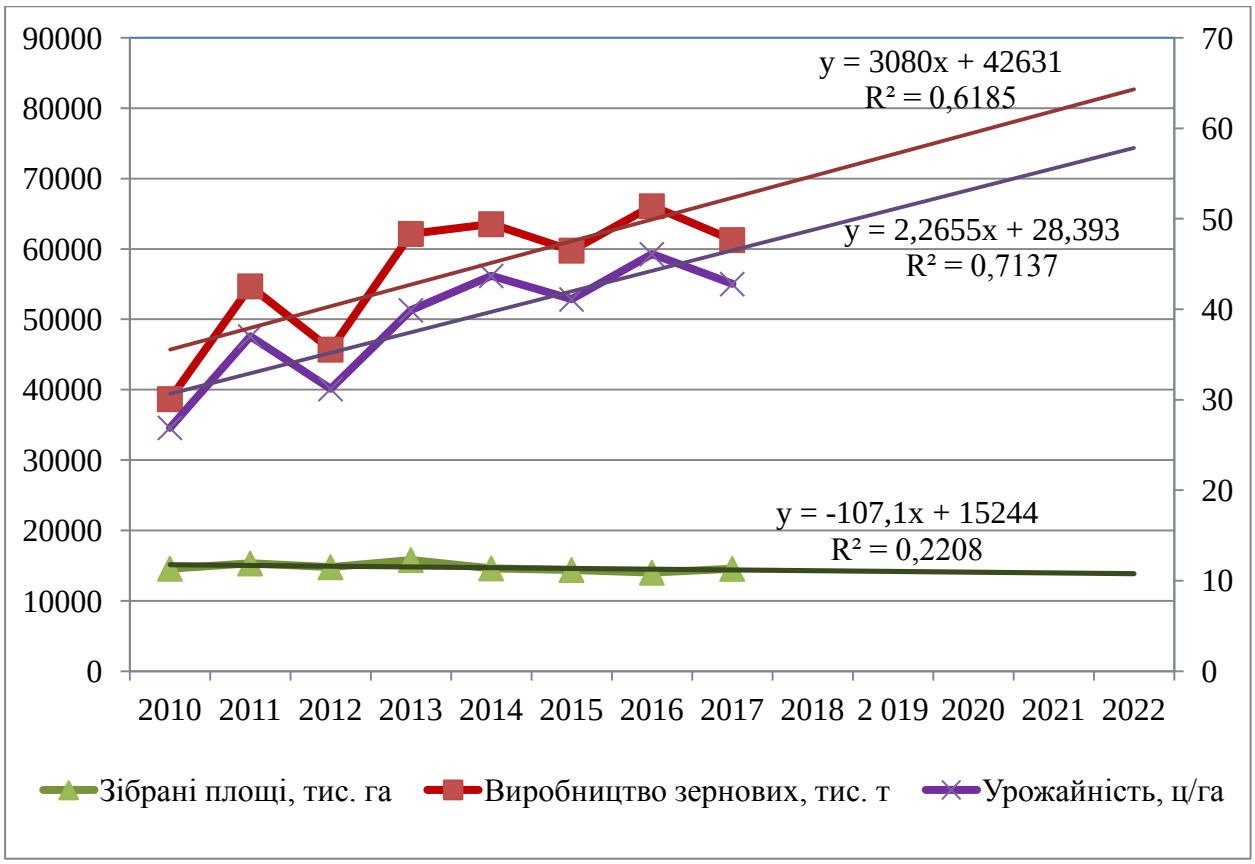

*Джерело: Складено автором за даними [5]

Рис. 3. Динаміка і прогноз зібраних площ, урожайності та виробництва зернових в Україні до 2022 р.

Середньорічний приріст урожайності зернових за 2010-2017 рр. склав 2,26 ц/га, що відображає рівняння регресії y = 2,2655x + 28,393, при цьому R^2=0,71, що вказує на високу достовірність моделі.

За допомогою рівняння регресії виробництва зернових можна зробити висновок, що середньорічний приріст за 2010-2017 рр. склав 3080 тис. тонн зернових, а середньоквадратичне відхилення R^2=0,6185 говорить про невисоку достовірність моделі. Аналіз валового збору зерна за останнє десятиліття показав, що виробництво цієї продукції в Україні піддається значним коливанням під впливом погодних умов. Разом з тим, вирівнювання динамічного ряду показників за допомогою лінійного тренду свідчить про позитивну динаміку зміни врожайності та обсягів виробництва зерна і навіть про зростання цих показників у прогнозі до 2022 р.

Зернову галузь можна розглядати як ринок чистої конкуренції, оскільки продукція галузі є стандартизована, у ній присутня велика кількість продавців та покупців; конкуренція на ринку є досить інтенсивною, оскільки

пропозиція перевищує попит і продавці змагаються за вибір покупця їхньої продукції; галузь має сприятливі умови для виходу на зовнішній ринок, оскільки в найближчі роки попит на зернові культури тільки зростатиме, а єдиною можливістю нарощування обсягів виробництва має стати перехід вітчизняних товаровиробників до прогресивних високоефективних технологій виробництва.

За останні 4 роки практично не змінилась структура ТОП-10 компаній виробників та експортерів основних зернових культур в Україні, проте відбулись незначні зміни у позиціях щодо виробництва та експорту за основними видами зернових, які становлять експортний потенціал України (табл. 2).

Таблиця 2

Топ-10 виробників та експортерів зернових в Україні

№ зп	Пшениця		Ячмінь		Кукурудза	
	Компанія	**%**	**Компанія**	**%**	**Компанія**	**%**
1.	Нібулон	8,4	Гранум Інвест	12,0	Кернел	7,9
2.	Кернел	7,2	Нібулон	10,6	Нібулон	7,8
3.	Каргілл	5,6	ДПЗКУ	7,6	ADM	4,7
4.	ДПЗКУ	4,8	Кернел	6,5	ДПЗКУ	4,2
5.	Луї Дрейфус Україна ЛТД	3,6	ADM	5,7	UKRLANDFARMING PLC	4,2
6.	Бунге Україна	3,1	Бунге Україна	2,4	Нобл Ресорсиз Україна	3,5
7.	ADM	2,9	Нобл Ресорсиз Україна	2,0	Каргілл	2,3
8.	Агропрсперіс	1,7	ППК Агроресурс	1,9	Гленкор Інтернешнл	1,8
9.	Гленкор Інтернешнл	1,4	Луї Дрейфус Україна ЛТД	1,8	Луї Дрейфус Україна ЛТД	1,7
10.	Амбар Експорт	1,3	БТГ Пактуал Комодітіс (Україна)	1,8	Бунге Україна	1,6
11.	Інші	60,1	Інші	47,7	Інші	60,2
Всього		**100,0**	**Всього**	**100,0**	**Всього**	**100,0**

*Джерело: [3]

Так, вагомий сегмент ринку зернових займають такі конкуренти-виробники, як Нібулон, Кернел, Каргілл, ДПЗКУ, ADM. Ними охоплено майже 30-40% усього ринку зерна в Україні.

У 2017-2018 р. обсяг експорту очікується на рівні 41 млн тонн, що на 2,8 млн тонн менше, ніж у попередньому році. З початку поточного

маркетингового року Україна експортувала 37 млн тонн зернових культур, зокрема, понад 16 млн тонн пшениці (у тому числі продовольчої – 9,4 млн тонн, фуражної – понад 6,6 млн тонн), ячменю – понад 4 млн тонн, кукурудзи – майже 16 млн тонн. За аналогічний період минулого маркетингового року було експортовано понад 40,5 млн тонн зернових, зокрема, понад 16,6 млн тонн пшениці (у тому числі продовольчої – 11 млн тонн та фуражної пшениці понад 5,6 млн тонн), ячменю – 5,1 млн тонн, кукурудзи – 18 млн тонн [4].

Динаміка експорту та імпорту зернових свідчить, що обсяги експорту у 2017 р. зросли майже у 40 разів, а обсяги імпорту зменшились на 84% порівняно з 2000 р. (рис. 4).

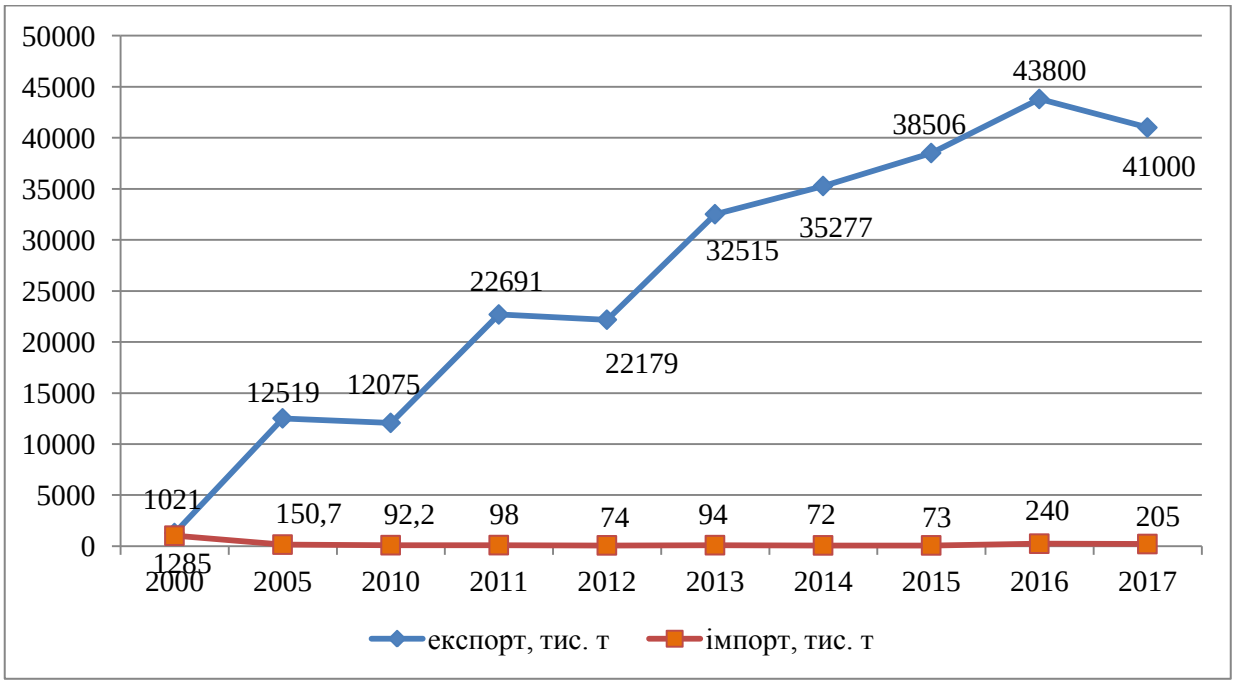

*Джерело: складено автором за даними [5]

Рис. 4. Динаміка співвідношення між експортом та імпортом зернових в Україні за 2011-2017 рр.

Прогнози експорту пшениці у 2017-2018 рр. оцінюються на рівні 18 млн тонн, що на 0,5 млн тонн більше, ніж у 2016-2017 р р., ячменю – в 4,3 млн тонн, що на 1 млн тонн менше, ніж минулого року. У загальній вартісній структурі вітчизняного експорту зернових культур переважали три основні сільськогосподарські культури – кукурудза (62%), пшениця (29,8%) і ячмінь (7,1%). На їх частку припадало майже 93,7% усіх валютних надходжень від експорту продукції зернової галузі країни (рис. 5).

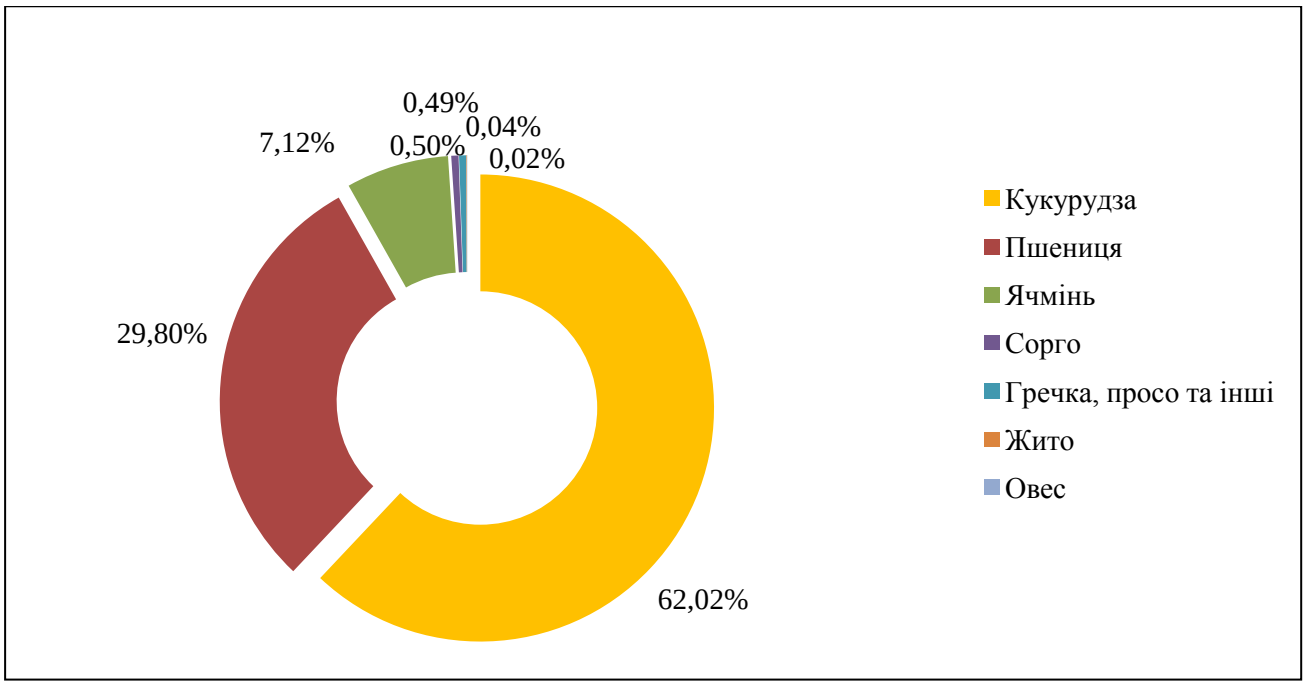

*Джерело: складено автором за даними [5]

Рис. 5. Товарна структура експорту зернових культур з України на світові аграрні ринки у 2017 р.

Цікавим є той факт, що ще на початку 21 століття Україна експортувала всього 4-5 млн тонн зерна на рік. Сьогодні українське зерно експортується у понад 90 країн світу, з яких близько 20 купляють 1 млн тонн зерна і більше. Згідно з даними міністерства сільського господарства США в 2016-2017 рр. в рейтингу найбільших експортерів зернових Україна посіла 3 місце за обсягом поставок ячменю, 4 – по кукурудзі, 6 – по пшениці. На протязі останніх років Україна впевнено входить у десятку країн експортерів зернових у світі (рис. 6).

Відмінною рисою прогнозу розвитку світового аграрного ринку до 2024 р. є присутність України на ключових позиціях практично у всіх сегментах зернових культур поряд з вже традиційними гравцями. У майбутньому очікується збільшення загальної площі сільськогосподарських земель, особливо в країнах зі значним їх запасом, до яких відноситься і наша країна. Наприклад, для виробництва біоетанолу активно використовують українську сировину, зокрема кукурудзу і олійні культури. Помітно зростає частка України в світовому експорті зерна, яка до 2024 року повинна досягти позначки в мінімум 62 млн тонн.

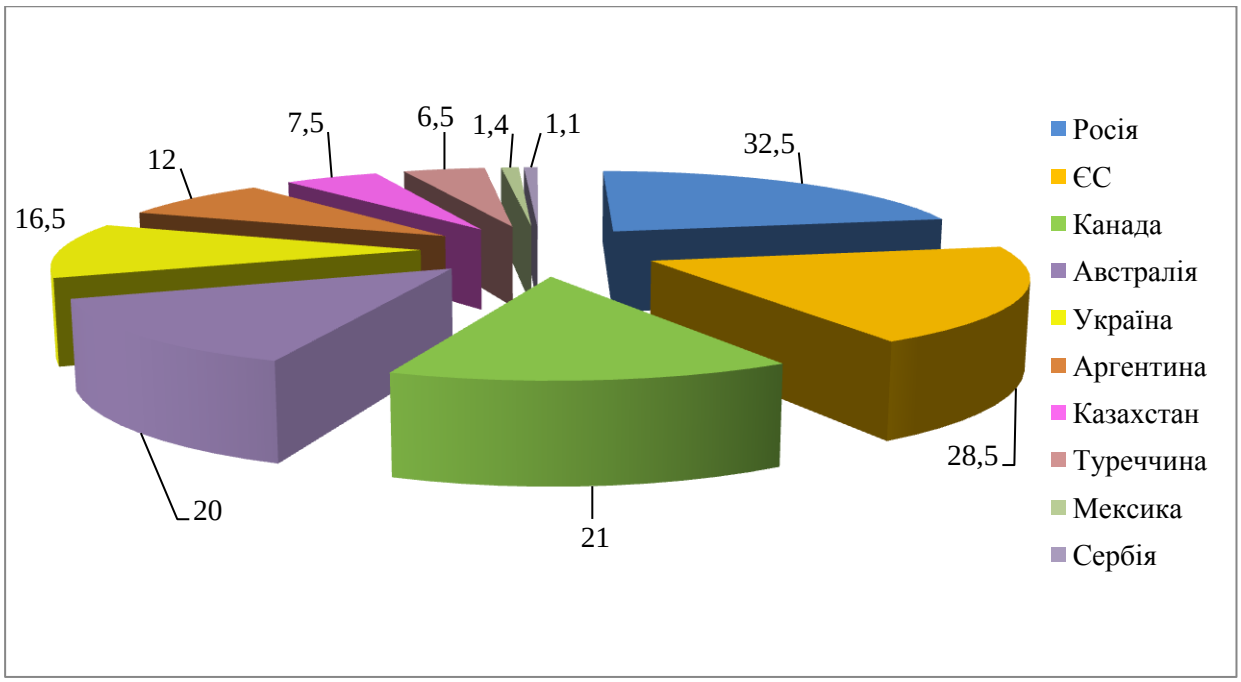

*Джерело: складено автором за даними [6]

Рис. 6. ТОП-10 країн-експортерів зернових у 2017-2018 рр., млн тонн

Таким чином, зернова галузь України, не дивлячись на існуючі перспективи розвитку даного ринку на сьогодні має певні перешкоди і виклики для подальшого зростання обсягів виробництва зернових культур та їх експорту, серед яких можна виокремити наступні [7]:

1. Логістична інфраструктура: недостатність ємностей для зберігання зерна (елеваторів, складів); неможливість проконтролювати якість зерна в процесі зберігання через слабку забезпеченість елеваторів лабораторіями якості; затримання вантажів через нестачу та поганий технічний стан залізничних вагонів; висока вартість транспортних послуг; невисокий потенціал портових потужностей.

2. Ризики дефіциту транспортних потужностей для всіх видів транспорту з урахуванням можливостей зростання обсягів виробництва та експорту зернових. Якщо зростатиме обсяг експорту зернових, то пропускна спроможність зернової логістичної системи України повинна забезпечити обробку зазначеного обсягу вантажів.

3. Постійне збільшення обсягів виробництва зернових за одночасної низької частки якісного продовольчого зерна, яке експортери можуть

запропонувати країнам-партнерам. Для прикладу сусідня з нами Румунія продає пшеницю зі вмістом білка12,5 % і це відразу робить її в середньому на10 дол. на тонні дорожчою за українську зі вмістом білка11,5 %.

Висновки з проведеного дослідження. Зернова галузь є стратегічним сектором розвитку економіки України, формуючи понад 25% загального виробництва сільськогосподарської продукції. Зростання світового попиту на зерно зумовлюють підвищення позицій України у світовому рейтингу. Тому на сьогодні державна підтримка українських аграріїв дозволить підвищити якість, ціни та розширити ринки збуту зернових.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minagro.gov.ua/node/7644

2. Мировой Атлас Данных [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://knoema.ru/atlas/topics/Сельское хозяйство

3. ТОП-10 компаній-експортерів зернових з України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/top-10-kompanij-eksporteriv-zernovih-z-ukraini

4. Експорт зернових становить 37 млн тонн [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://uga.ua/news/eksport-zernovih-stanovit-37-mln-tonn/

5. Офіційни сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua.

6. Аграрний 2017-й: ринок зерна у цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agravery.com/uk/posts/show/agrarnij-2017-j-rinok-zerna-u-cifrah

7. Чорний М. В. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна/ М.В. Чорний// Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2017. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5450

e-mail: tsypruk73@ukr.net